

Львівська національна музична академія імені М.В. Лисенка
Кафедра хорового та оперно-симфонічного диригування

”ПОГОДЖУЮ”

Гарант освітньо-професійної програми,
декан факультету музикознавства,
композиції, вокалу та диригування, доцент

Я. ОЛЕКСІВ

25 червня 2021 року

”ЗАТВЕРДЖУЮ”

Проректор з науково-педагогічної
та навчальної роботи, професор

М. КУШНІР

25 червня 2021 року

”ПОГОДЖУЮ”

Декан факультету музикознавства,
композиції, вокалу та диригування, доцент

Я. ОЛЕКСІВ

25 червня 2021 року

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
„ Хоровий клас ”

Рівень вищої освіти	Перший (бакалаврський)
Ступінь вищої освіти	Бакалавр
Галузь знань	02 Культура і мистецтво
Спеціальність	025 Музичне мистецтво
Освітньо-професійна програма	Музичне мистецтво
Профілізація	Симфонічне диригування,
Статус	Обов'язкова компонента циклу дисциплін фахової професійно-практичної підготовки (ОК 3.8.17)
Загальний обсяг	24 кредити ЄКТС (720 годин)
Форма підсумкового контролю	Залік(1-8)
Термін викладання	1-8 семестри
Факультет	Музикознавства, композиції, вокалу та диригування
Форма навчання	денна

Робоча програма навчальної дисципліни „ **Хоровий клас** ” з галузі знань 02 Культура і мистецтво зі спеціальності 025 Музичне мистецтво оновлена відповідно до освітньо-професійної програми «Музичне мистецтво» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, затвердженої Вченою Радою ЛНМА імені М. В. Лисенка «26» травня 2021 року (Протокол № 1)

Розробник:

ЮЗЮК Іван Семенович – завідувач кафедру хорového та оперно-симфонічного диригування, Народний артист України, професор;

КОЛЕССА Ярема Іванович – Заслужений артист України, професор

Робоча програма затверджена на засіданні кафедри *Хорового та оперно-симфонічного диригування*

“_21_” _____ червня _____ 2021 р., протокол № _12

1. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Мета навчальної дисципліни – підготовка висококваліфікованих і всебічно розвинутих хористів-ансамблістів, що володіють високою культурою хорового музикування.

Основним завданням дисципліни є підготовка студентів до професійного застосування набутих ними знань і навичок у майбутній фаховій педагогічній і виконавській діяльності. Завданнями дисципліни «Хоровий клас» ”(додатковий) є також наступні:

- розширення музичного світогляду учасників хору, поглиблення їх професійних знань, мистецьке виховання студентів шляхом практичного знайомства з кращими зразками хорових творів різних епох, стилів, жанрів;
- розвиток у студентів хорової вокальної культури;
- виховання спеціальних диригентсько-хорових навичок, удосконалення мелодичного, гармонічного, тембрового слуху, вироблення своїх ідеалів хорової звучності;

В результаті навчання випускник повинен вміти:

- чисто інтонаційно та вокально правильно виконувати хорові партії;
- розуміти зміст, форму та стиль хорових творів;
- відтворювати їх художню концепцію;
- професійно працювати із різноманітними хоровими колективами, у тому числі, професійними, студентськими тощо;

В результаті навчання випускник повинен мати навички:

- різноманітних прийомів вокально-хорової техніки;
- ансамблювання у партії;
- читання з аркушу, швидкого опанування незнайомих творів;
- володіти мистецтвом виразного інтонування, різноманітними засобами звукоутворення, мистецтвом фразування, артикуляцією, штрихами, динамікою з метою створення художнього образу.

2. КОМПЕТЕНТНОСТІ, ЯКИМИ ПОВИНЕН ОВОЛОДІТИ ЗДОБУВАЧ

2.1 Загальні компетентності (ЗК)	
ЗК 1	Здатність до спілкування державною мовою як усно, так і письмово
ЗК 2	Здатність розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності.

ЗК 3	Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.
ЗК 4	Здатність до розв'язання проблем.
ЗК 5	Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел.
ЗК 6	Здатність до міжособистісної взаємодії.
ЗК 7	Здатність до критики та самокритики.
ЗК 8	Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.
ЗК 9	Здатність до шанобливого й дбайливого ставлення до історичної спадщини і культурних традицій.
ЗК 10	Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.
ЗК 11	Здатність володіти іноземною мовою.
ЗК 12	Здатність оцінювати та забезпечувати якість виконуваних робіт.
ЗК 13	Здатність працювати самостійно, виявляти ініціативу та лідерські якості.
ЗК 14	Здатність до використання інформаційних і комунікаційних технологій.
ЗК 15	Здатність генерувати нові ідеї (креативність).
ЗК 16	Здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні.
ЗК 17	Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя.

2.2 Спеціальні (фахові) компетентності (СК)

СК 1	Здатність усвідомлювати художньо-естетичну природу музичного мистецтва.
СК 2	Здатність створювати та реалізовувати власні художні концепції у творчо-виконавській діяльності.
СК 3	Здатність усвідомлювати взаємозв'язки та взаємозалежності між теорією та практикою музичного мистецтва.
СК 4	Здатність використовувати знання про основні закономірності й сучасні досягнення у теорії, історії та методології музичного мистецтва.
СК 5	Здатність демонструвати достатньо високий рівень виконавської майстерності
СК 6	Здатність використовувати професійні знання та навички в процесі творчої діяльності.
СК 7	Здатність володіти науково-аналітичним апаратом та використовувати професійні знання у практичній діяльності.
СК 8	Здатність розуміти основні шляхи інтерпретації художнього образу.
СК 9	Здатність застосовувати базові знання провідних музично-теоретичних систем та концепцій.
СК 10	Здатність оперувати професійною термінологією.
СК 11	Здатність збирати, аналізувати, синтезувати художню інформацію та застосовувати її в процесі практичної діяльності.
СК 12	Здатність використовувати широкий спектр міждисциплінарних зв'язків.
СК 13	Здатність демонструвати базові навички ділових комунікацій.
СК 16	Здатність застосовувати традиційні і альтернативні інноваційні технології музикознавчої, виконавської, композиторської, диригентської, педагогічної діяльності.
СК 17	Здатність свідомо поєднувати інновації з усталеними вітчизняними та світовими традиціями у виконавстві, музикознавстві та музичній педагогіці.

3. ПРОГРАМНІ РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ

PH 1	Демонструвати артистизм, виконавську культуру та технічну майстерність володіння інструментом (голосом) на належному фаховому рівні під час творчо-виконавської діяльності.
PH 2	Володіти методами та навичками ансамблевої гри / хорового співу, репетиційної роботи та концертних виступів.
PH 3	Демонструвати різні методики удосконалення творчо-виконавської діяльності.
PH 4	Аналізувати музичні твори з виокремленням їх належності до певної доби, стилю, жанру, особливостей драматургії, форми та художнього змісту.
PH 5	Відтворювати драматургічну концепцію музичного твору, створювати його художню інтерпретацію.
PH 8	Демонструвати володіння музично-аналітичними навичками в процесі створення виконавських, музикознавчих та педагогічних інтерпретацій.
PH 10	Володіти термінологією музичного мистецтва, його понятійно-категоріальним апаратом.
PH 13	Демонструвати музично-теоретичні, культурно-історичні знання з музичного мистецтва.
PH 14	Демонструвати аргументовані знання з особливостей музичних стилів різних епох.

4. РОЗПОДІЛ ДИСЦИПЛІНИ ЗА СЕМЕСТРАМИ, ГОДИНАМИ ТА ВИДАМИ НАВЧАЛЬНИХ ЗАНЯТЬ

НАЗВА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ	Розподіл за семестрами			Кількість кредитів ECTS	Кількість годин					Розподіл аудиторних годин за курсами і семестрами							
	Екзамени	Заліки	екАгестаційні		Загальний обсяг	Аудиторних			робСамостійна	I курс	II курс		III курс		IV курс		
						Всього	у тому числі:			Семестри							
	лекційні	індивідуальні	практич		1		2	3	4	5	6	7	8				
	Кількість тижнів в семестрі																
								15	15	15	15	15	15	15			
Хоровий клас		1-8		24	720	480		480	240	4	4	4	4	4	4	4	

Розподіл годин та кредитів по курсах та семестрах

КУРС	СЕМЕСТРИ	Кількість кредитів ECTS	Кількість годин					
			Загальний обсяг	Аудиторних			Самостійна робота	
				Всього	у тому числі:			
					лекційні	індивідуальні		практичні
I		6	180	120		120		60

	1	3	90	60		60		30
	2	3	90	60		60		30
II		6	180	120		120		60
	3	3	90	60		60		30
	4	3	90	60		60		30
III		6	180	120		120		60
	5	3	90	60		60		30
	6	3	90	60		60		30
IV		6	180	120		120		60
	7	3	90	60		60		30
	8	3	90	60		60		30

	<i>1 семестр</i>	
--	------------------	--

	Модуль 1. Хоровий спів	
	Змістовий модуль 1. УДОСКОНАЛЕННЯ НАВИЧОК ХОРОВОГО СПІВУ.	
Тема 1	Ланцюгове дихання, доцільність його застосування	30
Тема 2	Робота над вокальним, динамічним та ритмічним ансамблем.	30
	Всього годин	60
	<i>2 семестр</i>	
	Модуль 2. Хоровий спів	
	Змістовий модуль 1. УДОСКОНАЛЕННЯ НАВИЧОК ХОРОВОГО СПІВУ.	
Тема 1	Аналіз змісту та образної драматургії твору	30
Тема 2	Взаємозв'язок літературного тексту з музично-виразовими засобами	30
	Всього годин	60
	Всього за лекційний курс	120

Самостійна робота

1 семестр

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1.	Робота над вивченням хорових партій	27

	Поточний контроль	1
	Підсумковий контроль (залік)	2
	Всього годин	30
	<i>2 семестр</i>	
1.	Робота над вивченням хорових партій	27
	Поточний контроль	1
	Підсумковий контроль (залік)	2
	Всього годин	30
	Всього за самостійну роботу	60

***Практичні заняття
3 семестр***

	Модуль 1. Хоровий спів	
	Змістовий модуль 1. УДОСКОНАЛЕННЯ НАВИЧОК ХОРОВОГО СПІВУ.	
Тема 1	Ланцюгове дихання, доцільність його застосування	30
Тема 2	Робота над вокальним, динамічним та ритмічним ансамблем.	30
	Всього годин	60
	<i>4 семестр</i>	
	Модуль 2. Хоровий спів	
	Змістовий модуль 1. УДОСКОНАЛЕННЯ НАВИЧОК ХОРОВОГО СПІВУ.	
Тема 1	Аналіз змісту та образної драматургії твору	30
Тема 2	Взаємозв'язок літературного тексту з музично-виразовими засобами	30
	Всього годин	60

5 семестр

	Модуль 3. Хоровий спів	
--	-----------------------------------	--

	Змістовий модуль 1. ХОРОВА МУЗИКА А САРЕЛЛА.	
Тема 1	Духовна хорова музика без супроводу українських і російських композиторів	30
Тема 2	Хорові твори а capella композиторів світової класики різних епох на духовні тексти	30
	Всього годин	60
	<i>6 семестр</i>	
	Модуль 4. Хоровий спів	
	Змістовий модуль 1. СВІТСЬКІ ХОРОВІ ТВОРИ БЕЗ СУПРОВОДУ УКРАЇНСЬКИХ КОМПОЗИТОРІВ.	
Тема 1	Оригінальні хорові твори М. Лисенка та його послідовників	30
Тема 2	Оригінальні хорові твори львівських композиторів	30
	Всього годин	60
	<i>7 семестр</i>	
	Модуль 5. Хоровий спів	
	Змістовий модуль 1. Робота над самблем та інтонацією.	
Тема 1	Робота над вокальним, динамічним та ритмічним ансамблем.	60
	Всього годин	60
	<i>8 семестр</i>	
	Модуль 6. Хоровий спів	
	Змістовий модуль 1 Робота над творами програми державних іспитів	
Тема 1	Робота над творами програми державних іспитів	60
	Всього годин	60

Всього за лекційний курс	360
---------------------------------	------------

Самостійна робота

3 семестр

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1.	Робота над вивченням хорових партій	27
	Поточний контроль	1
	Підсумковий контроль (залік)	2
	Всього годин	30
<i>4 семестр</i>		
1.	Робота над вивченням хорових партій	27
	Поточний контроль	1
	Підсумковий контроль (залік)	2
	Всього годин	30

5 семестр

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1.	Робота над вивченням хорових партій	27
	Поточний контроль	1
	Підсумковий контроль (залік)	2
	Всього годин	30
<i>6 семестр</i>		
1.	Робота над вивченням хорових партій	27
	Поточний контроль	1
	Підсумковий контроль (залік)	2
	Всього годин	30

7 семестр

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1.	Робота над вивченням хорових партій	27
	Поточний контроль	1
	Підсумковий контроль (залік, екзамен)	2

	Всього годин	30
	<i>8 семестр</i>	
1.	Підготовка до виконання творів програми державних іспитів	27
	Поточний контроль	1
	Підсумковий контроль (залік, екзамен)	2
	Всього годин	30

6. КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАТЬ СТУДЕНТІВ З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Критерій оцінки є багаторівневим поняттям, яке стосується результату праці студента протягом певного часу. Він складається з об'єктивних та суб'єктивних факторів оцінки. Під «суб'єктивним», в даному випадку, розуміється обдарованість виконавця. Під «об'єктивним» – його ставлення до навчальної дисципліни, що виявляється у виконанні ним хороших партій.

Виконання оцінюється за національною шкалою: відмінно, добре, задовільно, незадовільно.

Відмінно.

На оцінку «**відмінно**» студент повинен активно працювати у студентському хорі впродовж семестру, не пропускати занять.

Досконало виконувати свою партію усіх вивчених хором творів (хорових мініатюр – напам'ять, творів великої форми – з нот), співаючи правильним вокальним звуком: на опертому диханні, з чіткою дикцією, з вмінням користуватися резонаторами, з відповідною до художніх вимог твору атакою звуку, штрихами, динамікою.

Виконання партій має бути художньо осмисленим, з виразним фразуванням, чистою інтонацією.

Добре

На оцінку «**добре**» студент повинен систематично відвідувати заняття студентського хору впродовж семестру.

Знати партії всіх вивчених хором творів.

Співати чисто, з деякими вокальними огріхами, вміти ансамблювати зі співаками, які більш досконало володіють вокальною технікою.

Задовільно

На оцінку «задовільно» студент працював на заняттях студентського хору без ентузіазму, пропустив частину занять хорового класу.

Знає партії вивчених творів, але співає із значними вокальними огріхами, без достатнього художнього осмислення.

Незадовільно

Студент отримує оцінку «незадовільно» у випадку, якщо він пропустив значну частину занять.

Співає партії творів, фальшиво інтонуючи, не музикально, не володіючи вокальною технікою, частини творів не знає.

Сумарна шкала оцінювання здобувача з навчальної дисципліни

СУМА БАЛІВ ЗА ВСІ ВИДИ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	ОЦІНКА ECTS	ОЦІНКА ЗА НАЦІОНАЛЬНОЮ ШКАЛОЮ
90-100	A	відмінно
82-89	B	добре
74-81	C	
64-73	D	
60-63	E	задовільно
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання
0-34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

Шкала оцінювання здобувача з семестрового екзамену та поточного контролю

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою
		для заліку (диференційованого) та екзамену
45-50	A	відмінно
41-44	B	добре
37-40	C	
32-36	D	
30-31	E	задовільно
18-29	FX	незадовільно з можливістю повторного складання
0-17	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

7. Методи навчання.

1. Методи організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності.

2. Методи стимулювання та мотивації навчально-пізнавальної діяльності.
3. Методи контролю (самоконтролю, взаємоконтролю), корекції за ефективністю навчально-пізнавальної діяльності.

8 Методи контролю.

1. **Попередній контроль** спрямований на виявлення знань, умінь і навичок студентів з творів, які будуть вивчатися (попередня прийомка партій).
2. **Поточний контроль** здійснюється під час практичних занять з метою перевірки засвоєння попереднього матеріалу і виявлення проблем опанування тими чи іншими навичками.
3. **Підсумковий контроль** проводиться в кінці кожного семестру.

9.РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

1. Анисимов А. Дирижёр–хормейстер : творч.–метод. зап. / А. И. Анисимов. – Л. : Музыка, 1976. – 159 с.
2. Бенч-Шокало О. Український хоровий спів : Актуалізація звичаєвої традиції : Навч. посібник / Ольга Бенч–Шокало. – К. : Ред. журн. «Укр. Світ», 2002. – 440 с. : іл., нот.
3. Білявський Є. Засвоєння сучасної музичної мови в хорі. – К.,1984.
4. Бриліант В.Ю., Палкін В.С. Вокальні вправи для самодіяльного хору. – К.: Музична Україна, 1978.
5. Варламов А. Школа пения. – 3ч., – Л. : Музгиз, 1949.
6. Вокально-хоровые распевания для академического хора. – М. : 1969.
7. Виноградов К. П. Работа над дикцией в хоре / К.П. Виноградов. – М. : Музыка, 1969. – 104 с.
8. Гуменюк А. Український народний хор : Методичні поради / А. Гуменюк (Вид. 2-е, випр. I, доп.) – К. : Музична Україна, 1969. – 118 с., нот.
9. Дмитревський Г. О. Хорознавство і керування хором. Елементарний курс / Г.О.Дмитревський. – К. : Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури, 1961. – 96 с.
10. Думбляускайте Л.А. Тембр хора как тембро-интонационные нюансы в искусстве хорового пения : автореф. дис. канд. искусствоведения / Л.А. Думбляускайте. – Л., 1974. – 26 с.
11. Егоров А. Теория и практика работы с хором / А. Егоров. – Л. : Музгиз, 1981. – 232 с., нот.
12. Казачков С.А. От урока к концерту / С.А. Казачков. – Изд. Казанского университета, 1990. – 343 с.

13. Кожевников А. В помощь руководителям хоровых самодеятельных коллективов / А. Кожевников, Б. Тевлин. – Москва, 1965 – (на правах рукописи).
14. Краснощеков В. Вопросы хороведения / В. Краснощеков. – М. : Музыка, 1969. – 300 с.
15. Живов В.Л. О музыкально-выразительных средствах в хоровом исполнительстве : Хоровой коллектив. – М., 1979. – С. 20-41.
16. Живов В.Л. Трактовка хорового произведения / В.Л. Живов. – М. : Сов. Россия, 1986. – 128 с., ноты. – (Б-чка «В помощь худ. самодеятельности» № 19).
17. Живов В.Л. Хоровое исполнительство. Теория. Методика. Практика. Учебное пособие для студентов высших учебных заведений / Л. В. Живов. – М. : Гуманит. Изд. Центр ВЛАДОС, 2003. – 272 с.
18. Захаров А. Розспівування у хорі : Методичні поради / Захаров А. – К. : Мистецтво, 1963. – 33 с.
19. Комяков С. Работа над высокой певческой позицией в хоре / Современные вопросы музыкального исполнительства и педагогики. Вып. 27. – М., 1976. – С.85-104.
20. Колесса М. Основы техники диригування. – К.: Музична Україна, 1973. – 105 с.
21. Кофман Р. Виховання диригента : психологічні особливості / Р. Кофман. – К. : Муз. Україна, 1986. – 40 с.
22. Левандо П. П. Проблемы хороведения / П. П. Левандо. – Л. : Музыка, 1974. – 282 с.
23. Левандо П. Хоровая фактура / П. Левандо. – Л. : Музыка, 1984. – 124 с.
24. Литература по хоровому искусству : Библиографический указатель [сост. Л.В. Шамина, Т.Г. Серебрякова]. – Москва, 1975. – 298 с.
25. Лукишко А.И. Непроизвольные изменения силы и тембра в хоре (к проблеме влияния хоровой звучности на качество певческого голосообразования)
26. Маркова Л.В. Режиссура народной песни / Маркова Л.В., Шамина Л.В. – М. : ВНИИ ИТ и КИП, 1984. – 59 с.
27. Мархлевський А.Ц. Практичні основи роботи в хоровому класі / А.Ц. Мархлевський. – К. : Музична Україна, 1986.– 96с.
28. Морозов В.П. Тайны вокальной речи / В.П. Морозов. – Ленинград : Наука, 1967. – 204 с.
29. Ольхов К.А. Вопросы теории дирижерской техники и обучения хоровых дирижеров / К.А. Ольхов. – Л. : Музыка, 1979. – С. 194–196.
30. Падалко Л. Виховання ансамблю в хорі. Посібник / Л. Падалко. – Київ, Мистецтво, 1969. – 172 с.
31. Палкін В.С. Вокальні вправи. – Харків., 1978.
32. Парфьонова Г. Артистичність як необхідний компонент особистості диригента–хормейстера [Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти. Вип. 17 : Зб. наук. пр. / Харк. держ ун–т

- мистецтв ім. І.П. Котляревського]. – Х. : ХДУМ, 2006. – 304 с. – С.119-127.
- 33.Парфьонова Г. Етична культура в системі формування особистості диригента-хормейстра [Музичне і театральне мистецтво Укуаїни в дослідженнях молодих мистецтвознавців 6 Матеріали Всеукраїнської науково-творчої конференції студентів та аспірантів, 16-17 берез. 2004 р. / відповід.ред. Г.Я. Ботунова]. – Х. : ХДУМ, 2004. – 94 с. – С. 57-58.
- 34.Пигров К.К. Руководство хором. Под редакцией К. Птицы / К. Пигров. – М. : Музыка.– 1962. – 220 с.
- 35.Попов С.В. Организационные и методические основы работы самодеятельного хора / С. Попов. – М. : Государственное музыкальное издательство, 1961. – 124 с.
- 36.Работа в хоре. Сборник статей. – Издательство ВЦСПС ПРОФИЗДАТ, 1960. – 296 с.
- 37.Работа с хором. Методика. Опыт. — М. : Профиздат, 1972. – 206 с.
- 38.Романовский Н.В. Принципы работы над строем в хоре : Хоровое искусство. – Л. : Музыка, 1967. – Вып. 1. – С.
- 39.Самарин В.А. Хороведение : Учебное пособие / В.А.Самарин. – М. : Академия, 1998. – 200 с.
- 40.Смирнова Т.А. Хорознаводство (історія, теорія, методика) : Навч. посіб. / Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С.Сковороди / Т.А. Смирнова. – Х. : ХДПУ, 2000. – 180с.
- 41.Соколов Вл. Работа с хором: Учеб. пособие. 2-е изд., перераб., доп. / Вл. Соколов. – М. : Музыка, 1983. – 190 с., илл., нот.
- 42.Хоровой коллектив. – М. : Профиздат, 1976. – 76 с. – (Б-чка общественного руководителя худож. самодеятельности).
- 43.Чесноков П. Г. Хор и управление им / П. Г. Чесноков. – Москва, Государственное музыкальное издательство, 1961. – 240 с.